

DET 18. AARHUNDREDES BONDESKIFTER OG DERES KILDEVÆRDI.

Af Sigurd Jensen.

Naar man skal diskutere bondeskifternes værdi som kilde til det 18. aarh.'s historie, kan man straks slaa fast, at hvad fylde angaar, indtager dette materiale en meget dominerende plads. Antallet af de skifteprotokoller og pakker med skiftebreve fra det 18. aarh., der henligger i vore arkiver, skal skrives med tre cifre. De har imidlertid ikke faaet den behandling af forskningen, de fortjener, selv om man i den senere tid er begyndt at faa øjnene op for deres værdi — navnlig værket »Bistrup«¹⁾ af Axel Linvald vidner herom. At den ældre forskning ikke har benyttet dem, men andre kilder til belysning af det 18. aarh.'s bondehistorie, hænger nøje sammen med de interesser og synspunkter, der har gjort sig gældende. Det vil derfor være nyttigt at begynde med den foreliggende litteratur, dens tendenser og kilder²⁾.

Paa grænsen mellem kildemateriale og behandling staar G. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, 1803—14*. Den giver spredte talmæssige oplysninger fra det 18. aarh. — hovedsagelig baserede paa mundtlige oplysninger fra ældre folk; den er dog væsentlig en detailleret beskrivelse af forholdene o. 1800. — Fra begyndelsen af 1840'erne foreligger to værker. Det ene, C. F. Wegener: *Liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde, 1843*, er interessantere ved sin indstilling end ved sine resultater. Det er en hyldest til kong Frederik VI's minde, og bøndernes kaar før reformerne er derfor tegnet mørkest mulig, for at kongens velgerninger kan straale des mere. Der gøres ikke rede for kilderne, men paavirkning fra det 18.

¹⁾ København 1932.

²⁾ Der er dog kun gjort rede for hovedværker og hovedsynspunkter.

aarh.'s bondevenlige stridsskriftlitteratur mærkes. Sammen med det andet værk — Allen: Haandbog i Fædrelandets Historie, 1840 — grundlægger den det synspunkt, der skulde blive hævdet i lang tid: det er først og fremmest bondens retslige stilling, der interesserer; den gøres til baggrund for hele skildringen. De økonomiske forhold karakteriseres over en bank som meget mørke; men hvor ringe forstaaelse Allen har haft af den økonomiske situation, viser følgende karakteristiske træk: Han anser kornforordningen af 1735 for direkte skadelig for den danske kornavl, idet forbudet mod at indføre udenlandsk korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge bevirkede, at landmændene ikke gjorde sig umage nok for at avle godt korn, fordi de altid var sikre paa afsætning. At forordningen bevirkede forhøjede priser, forsoner ham ikke med den. — Hvad kilder angaar, da er det, som man kunde vente, væsentlig forordningerne, han bygger paa.

Der gaar nu nogen tid, før bøndernes historie i det 18. aarh. bliver taget op til fornyet behandling. (En afhandling af »Duncan« i »Tidsskrift for den danske Bondestand« 1861 holder sig indenfor de givne rammer).

100-aarsdagen for stavnsbaandets løsning gør imidlertid paany emnet aktuelt; fra 1888 foreligger en række værker, hvoraf de fleste følger den af Wegener og Allen angivne linie — med udgangspunkt i retsforholdene. Eet værk (Falbe-Hansens) gaar dog en noget anden vej.

I. A. Fridericia: »Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigjørelse« og Johs. Steenstrup: »Den danske Bonde og Friheden« benytter begge et ret uensartet kildemateriale, rejseskilddringer, klager, stridsskrifter fra tiden o. lign. Deres tendens er forskellig; Fridericia beklager bonden i høje toner, Steenstrup imødegaaer den tidligere opfattelse som værende altfor mørk. Denne forskellighed i opfattelse staar sikkert i forbindelse med deres forskellige indstilling overfor deres samtids bondeproblem³).

Severin Kjær: »Fra Stavnsbaandets Dage« skal her kun nævnes, fordi den blandt sit ret store, usigtede materiale — mest klager, procesakter og overleverede anekdoter — ogsaa har nogle

³) cfr. A. D. Jørgensen: Hist. Afhandl. III p. 182 ff.

skifter. Disse bliver dog, ligesom det øvrige materiale, behandlet uden system og kritik.

Det epokegørende værk blev imidlertid V. Falbe-Hansen: »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne. Set fra Nationaløkonomiens Standpunkt«. Dette værk behandler — som titlen angiver — emnet udfra et nyt grundlag, det økonomiske. Forfatteren stiller følgende regnestykke op: bondens indtægter bestemtes af det ringe foldudbytte, det ringe kvæghold og de lave priser paa landbrugets produkter; hans udgifter bestemtes af tienden, de høje skatter, den relativt høje folkeløn, udgiften til saasæd og udgiften til bondens nødvendige underhold; resultatet blev nødvendigvis underskud. For at kunne foretage denne beregning maa han nødvendigvis have et talmateriale, og han finder væsentlig dette i kapitelstaksterne. — Paa to punkter kan der imidlertid rettes kritik mod hans behandling: a) han regner med for stort foldudbytte, og hans berettigelse til at anvende kapitelstaksterne som kilde i den udstrækning, han gør, bliver derved tvivlsom; b) han har ikke anvendt den kontrol overfor sine resultater, som han kunde have fundet i skifterne.

Forf. mener, at naar man 1764 paa det Bernstorffske gods paa Sjælland høstede gennemsnitlig 3 fold, saa var dette en minimumshøst⁴⁾).

Hertil kan siges, at Torkel Baden i 1770 regner 3¹/₂ fold for et godt resultat⁵⁾); og dette støttes af resultaterne fra den synsforretning, der 1740 afholdtes paa Hørsholm gods. Et par eksempler herfra:

I Karlebo	gav rug 2,	byg 3—3 ¹ / ₂	og havre 2	fold.
» Niverød	» » 2,	» 5	» » 3	»
» Fredtofte	» » 3,	» 4—4 ¹ / ₂	» » 3	»
» Heslerød	» » 2,	» 4	» » 2	»
» Ullerød	» » 3 ¹ / ₂ ,	» 3 ¹ / ₂	» » 3 ¹ / ₂	»
» Auderød	» » 4,	» 4	» » 3	»
» Gunderød	» » 2,	» 4 ¹ / ₂	» » 3	»
» Havegaard	» » 2,	» 3 ¹ / ₂	» » 1	»
» Jellerød	» » 2,	» 4	» » 4	»
» Nive	» » 1,	» 1	» » 1	»
» »	» » 3,	» 4	» » 3	»
» Veinbrød	» » 3,	» 4	» » 3	»
» Brønsholm	» » 3,	» 4	» » 3	»
» Kirketelte	» » 2,	» 3	» » 2	»

⁴⁾ anf. værk I p. 24 ff.

⁵⁾ Torkel Baden: Agerbruget i Danmark. Kbh. 1770. p. 56.

Paa de øvrige ca. 30 landsbyers jorder under samme gods var udbyttet noget lignende⁶⁾.

Dette var paa Sjælland, den landsdel, der — ifølge Falbe-Hansen — skulde være den, der gennemgaaende havde det ringeste udbytte. — I Jylland kunde det imidlertid ogsaa være sløjt. Et par eksempler:

Paa Thimgaard (Hing herred, Ringkøbing amt) høstede man i gode aar ikke over $3\frac{1}{2}$ fold rug og 3 fold byg og havre⁷⁾.

Ved en synsforretning i Hedegaard ved Randers i 1775 konstateredes foldudbytter paa 1 fold og derunder; men det aar havde der dog ogsaa været »Misvækst«⁸⁾.

Iøvrigt maa man give Falbe-Hansen ret i, at der kunde høstes relativt godt i Jylland. Paa Mors kunde man regne med at høste 5 fold sort havre, 7 fold byg og sort havre, $4\frac{1}{2}$ fold rug og 4 fold ærter. I Thy ansaa man for »god Frugtbarhed«: 6 fold rug, 8 fold byg, 9—10 fold havre og 10 fold ærter. Ved Thisted kunde man i særlig gode aar regne med 10—12 fold byg⁹⁾.

Angaaende foldudbyttet kunde forf. ogsaa have hentet sig oplysninger i skifterne. Foretoges der skifte, umiddelbart efter at høsten var kommet i hus, opførtes saavel den indhøstede sæd som den sæd, der udkrævedes til saasæd. Regner man med, at udsæden har været den samme aar for aar, kan man da beregne foldudbyttet i det aar, skiftet er foretaget. Eksempler:

Skifte af $\frac{13}{9}$ 37 efter Niels Nielsen, Gundsøllille: 2 fold rug, godt 4 fold byg og 2 fold havre.

Skifte af $\frac{14}{9}$ 42 efter Anders Andersen, Bybjerg: 2 fold rug, 2 fold byg, 6 fold havre og 2 fold boghvede.

Skifte af $\frac{9}{9}$ 46 efter Ole Larsen, Næsby: godt 3 fold rug, 1 fold byg og 5 fold havre.

Skifte af $\frac{9}{9}$ 46 efter Jens Olsen, Næsby: $2\frac{1}{2}$ fold rug, 1 fold byg, $2\frac{1}{2}$ fold havre og 3 fold boghvede.

Skifte af $\frac{23}{9}$ 48 efter Jakob Sørensen, Vindinge: $2\frac{1}{2}$ fold rug, $2\frac{1}{2}$ fold byg og $1\frac{1}{2}$ fold havre.

Skifte af $\frac{11}{9}$ 51 efter Jens Olsen, Bybjerg: $1\frac{1}{2}$ fold byg og 1 fold havre¹⁰⁾.

Af det foregaaende fremgaar, at man maa regne med et minimumsudbytte, der ligger under 3 fold, og med, at man i visse dele af landet vanskeligt kunde komme op over dette tal. Sætter

⁶⁾ C. Christensen Hørsholm: Hørsholms Historie. Kbh. 1879. Till. XXXIV ff.

⁷⁾ Samme: Agrarhist. Studier. II. Kbh. 1891. Till. CXXXI ff.

⁸⁾ Jydske Saml. 1. rk. 3. bd. p. 24—25. Fodnote 3).

⁹⁾ Agrarhist. Studier. II. Till. CXVI og CXIV.

¹⁰⁾ Skifteprotokol for Roskilde Domkirkes gods. Landsarkivet, Kbh.

man nu, at der gik 1 fold til skatter og afgifter, 1 fold til bondens underhold og 1 fold til saasæd¹¹⁾, har bonden ofte ikke haft korn at sælge, selv i aar med normal høst. Men havde han intet at sælge, da giver kapitelstaksterne intet billede af op- og nedgang i hans kaar. Falbe-Hansens vurdering af kapitelstaksterne som kilde maa da reduceres betydeligt¹²⁾.

Vi maa dog slutte kritikken med at fastslaa, at Falbe-Hansens behandling, der var revolutionerende ved at tage det 18. aarh.'s landbrugs kaar op til talmæssig behandling, stadigvæk er hovedværket om disse forhold — først naar en tilfredsstillende gennemgang af skifterne er blevet draget med ind i behandlingen, vil dette værk være forældet.

Af de to værker, der foreligger fra begyndelsen af 1890'erne, følger Edv. Holm: »Danmark-Norges Historie 1720—1814«, 1891 ff., ret nøje Falbe-Hansens. Det bør iøvrigt nævnes her, at forf. stiller sig meget skeptisk overfor kildeværdien af bøndernes klager; han mener, at de ofte kun skyldtes »Trættekjerhed og Proces-syge«¹³⁾. Fyldestgørende dokumentation af paastanden savnes dog. Det andet værk, C. Christensen Hørsholm: »Agrarhist. Studier«. II. Kbh. 1891, følger den ældre retningslinje; men der gives et mere detailleret materiale end i nogen tidligere fremstilling. Hvor ufremkommeligt der er ad den gamle vej, dokumenterer denne bog bedre end nogen anden. Forf. har gjort et stort arbejde for af hele det spredte stof, som hans forgængere har lært ham at bruge, eller som han selv har fundet frem, at danne et sobert helhedsbillede.

Et enkelt udpluk — f. ex. afsnittet »Om Besiddelses- og Brugsforholdene for Bønderne før de store Reformere«¹⁴⁾ — viser, hvorledes han stiller problemerne op, og hvorledes det kildemateriale, som han

¹¹⁾ Falbe-Hansen: anf. værk I, p. 17.

¹²⁾ Det maa tages i betragtning, at Falbe-Hansen beskæftiger sig med landbrugets kaar som helhed, og ikke specielt med bondestandens forhold. Og for proprietærerne er kapitelstaksternes svingninger naturligvis overordentlig betydningsfulde.

¹³⁾ anf. værk. I. p. 353.

¹⁴⁾ anf. værk. p. 125 ff.

benytter til belysning af dem, ikke giver et klart helhedsbillede, men et kaotisk virvar.

Han nævner først en række udtalelser, der fremhæver, at bonden ikke havde det saa daarligt endda — navnlig for Sjællands vedkommende. Der er udtalelser fra baron Lehn, krigsraad Wedell til Kjærsgaard, etatsraad Teilmann o. a.

Dernæst anføres udtalelser, der fremhæver bondens elendighed; af Molesworth, præsten Søren Sorterup, Pontoppidan o. a.

Saa følger der i almindelighed holdte stikprøver fra enkelte godser: han nævner prins Carls forgæves forsøg paa at forbedre forholdene paa Vemmetofte, udtalelser om forholdene paa Bregentved gods 1714—17, et kort rids af udviklingen paa Herlufsholm, navnlig m. h. t. den stadig tilbagevendende begivenhed, at kongen maa eftergive alle skatterestancer, en beretning om en række særlig daarlige aar paa Valbygaards gods, en udlægs-forretning i Nørvang-Tørrild herreder 1721, nogle visitatsberetninger osv.

Den eneste maade, hvorpaa han trækker linier op, er den, at han deler stoffet i to rubrikker, det, der taler for, og det, der taler mod daarlige kaar for bonden.

Den nyeste skildring af landbruget i det 18. aarh. (bortset fra skildringer af enkelte herregaardes forhold) er givet af O. H. Larsen i »Landbrugets Historie og Statistik«, 1921 (2. udg. 1929 er ikke meget ændret m. h. t. nærværende afsnit) og i det af ham udarbejdede afsnit af »Dänische Wirtschaftsgeschichte«, Jena 1933. Han bygger væsentlig paa eksisterende litteratur (der tales naturligvis kun om nærværende periode), og de gængse synspunkter gøres gældende.

Vi kan da konkludere: Klarest er forholdene stillet op hos Falbe-Hansen; han har det fortrin frem for de øvrige forskere, at han belyser situationen ved talmæssige oversigter, den eneste maade, hvorpaa bondens økonomiske tilstand kan blive fuldt belyst. At det ikke lykkes fuldt tilfredsstillende, skyldes — som vist — det anvendte talmateriale.

Er da skifternes talmateriale bedre?

Hvad skifteforretningen angaar, da foretoges den efter fæstebonden af proprietæren, efter en selvejerbonde (eller proprietær) af amtmanden¹⁵⁾.

¹⁵⁾ O. M. Hofman-Bang: Jens Sørensen og Maren Nielsdatter. Haandbog til Brug ved slægtshistoriske Undersøgelser ved Det jydsk Arkiv. 1927, p. 8 f.

30 Dage efter dødsfaldet mødtes skifteforvalteren eller hans repræsentant med arvingerne i sterboet. Ifølge loven¹⁶⁾ havde øvrigheden intet med skiftet at gøre, saafremt arvingerne alle var myndige og enige. Vi ser da i saadanne tilfælde, at der ikke er foretaget nogen vurdering, men kun ganske kort ført til protokols, at arvingerne enedes »udi al kjærlighed«.

Enedes arvingerne ikke, eller var der umyndige arvinger, — og disse tilfælde repræsenterer det overvejende flertal — foretoges registrering over boets »indgiæld« og »udgiæld«. Under »indgiælden« anførtes boets aktiver, der paa en fæstegaard udelukkende omfattede effekter, paa en selvejergaard ogsaa jord og bygninger. Under »udgiælden« foretoges først en sequestrering¹⁷⁾ af heste, kreaturer, vogne, plove o. lign. til »boets brøstfæld og besætning«¹⁸⁾; dernæst foretoges udlæg til skatter og til dækning af herremandens tilgodehavende, saa først kom andre kreditorens krav.

For at klargøre, hvorvidt det i skiftet givne billede af bondens bo er korrekt, maa det først og fremmest undersøges, om skiftet tager alt med.

Vi konstaterer, at man i al fald har været omhyggelig med at faa selv de mindste ting med (selv hundens lænke, »en bøtte med gammelt skrammel« o. lign.); hvad værdigenstande angaar, da finder man ofte i de mere velhavende boer kobber- og tinvarer og undertiden lidt sølv (lysestager, skeer, bægre ell. lign.). — Men penge nævnes meget sjældent.

Eksempler: I skifteprotokollen fra Sæbygaard og Stenshede godser findes for tidsrummet 1719—80 indført 209 skifteforretninger, hvoraf der i de 190 er foretaget opgørelse over aktiver og passiver. I cirka

¹⁶⁾ Danske lov 5—2—16.

¹⁷⁾ M. h. t. sequestreringen cfr. Forordninger af ¹⁵/₁ 1701 og ¹³/₂ 1722.

¹⁸⁾ A. Steenstrup siger om »udgiælden«: Derhen kan regnes, foruden andet Kjøvet eller retsmæssig Giæld, de kongelige Skatter, Rentepenge, Leje, Landgilde og andre Afgifter, Sædekorn, Fødekor, Folkelønninger etc., om disse end ikke alle er forfaldne til den Tid; thi Bonden skal tage sine Udgifter af sin Avl og sin Besætning. Er denne nu engang anslagen til Indtægt, saa maa de Byrder og Udgifter, som vedhænger samme, ogsaa beregnes til Afgang. Med et Aars Indtægt bør altsaa følge et Aars Udgift. — »Den danske Bondes Pligter og Rettigheder«. Kbh. 1802. p. 261.

halvdelen nævnes ret værdifulde kobber- og tinsager, i 8 nævnes sølvsager; men kun i eet skifte nævnes rede penge.

I skifteprotokollen for Søgaard (v. Ringkøbing fjord) findes ialt 69 skifter fra tidsrummet 1720—70. Af dem findes der rede penge i 2. I skifteprotokollen for Hverringe (paa Hindsholm) findes fra samme tidsrum ialt 151 skifter, kun 2 har rede penge. Af Nandrup 51 skifter fra samme tidsrum har 1, af Rodstensejes 151 fra samme tidsrum 2 og af Kølbygaards 191 fra tidsrummet 1708—54 har 3 rede penge.

Der rejser sig da naturligt det spørgsmaal: Blev der stukket rede penge til side ved en række skifteforretninger?

Eet forhold taler herfor, nemlig det, at et meget stort antal af alle det 18. aarh.s bondeboer var insolvente med herremanden som hovedkreditor. Det vilde da være naturligt, om arvingerne søgte at unddrage ham det, der var lettest at stikke til side, de rede penge.

Nogle tal fra tidsrummet 1720—70:

Paa Rodstenseje (Hads hd.)	ialt 155 skifter ¹⁹⁾ ,	deraf 78 insolvente.
» Søgaard (Hind hd.)	» 74 »	» 37 »
» Stensballegaard (Vore hd)	» 70 »	» 31 »
» Nandrup (Nørre hd., Mors). »	» 37 »	» 28 »
» Sæbygaard og Stenshede (Dronninglund hd.)	» 209 »	» 161 »
» Engestofte (Musse hd.)	» 136 »	» 60 »
» Selsø (Horns hd.)	» 200 »	» 129 »
» Hverringe (Bjærge hd.)	» 151 »	» 96 »

Paa Roskilde domkirkes gods (i Horns, Voldborg og Merløse herreder) var der for tidsrummet 1734—55 ialt 165 skifter, og deraf var 112 insolvente.

Mange forhold taler dog imod, at der skulde være stukket pengebeløb af betydning til side:

1) Bonden havde ikke chance for at skaffe sig ret mange rede penge (cfr. hvad der ovenfor er anført om foldudbyttet), og at hele økonomien paa landet var baseret paa ombytning af og klarering i varer, det viser hele indholdet af skifterne. Klarest træ-

¹⁹⁾ Medtaget i denne forbindelse er kun de skifter, hvor aktiver og passiver er talmæssigt opgjort.

der forholdet frem, naar et bos effekter stilles til auktion; de efterladte købte vel størsteparten, men ogsaa andre bønder i landsbyen anskaffede sig, hvad de trængte til. Det var imidlertid kun meget lidt, der betaltes kontant; det meste fik man paa kredit²⁰⁾. Hvordan hver enkelt af disse kreditposter efterhaanden er blevet afviklet, kan man naturligvis kun sjældent forfølge; men maaden, hvorpaa krav paa dødsboer honoreredes, viser hele systemet. Det skete hovedsagelig paa den maade, at der betaltes med korn eller udlagdes effekter.

2) Herremanden var interesseret i, at intet blev bragt af vejen. Hans foged har sikkert gjort sit bedste for at faa alle aktiver fundet frem — ogsaa penge.

3) Man kan vanskeligt tænke sig, at arvingerne altid har kunnet blive enige om delingen af de penge, der maatte blive skaffet til side. Og uenighed kunde let paakalde herremandens eller hans fogeds opmærksomhed²¹⁾.

Man kan vel da regne med, at selv om der er en vis sandsynlighed for, at der i enkelte tilfælde er stukket penge til side, har dette ikke været det almindelige — det har i al fald kun yderst sjældent drejet sig om andet end smaasummer. At stikke andre ting til side (sølvsaager o. lign.) har naturligvis været endnu vanskeligere.

²⁰⁾ Eksempler fra Rodstenseje: Auktion af $\frac{5}{10}$ 1737, samlet auktionssum 127 rdl. 3 mk. 5 sk.; der kom 9 rdl. 5 mk. 1 sk. ind i rede penge.

Aukt. af $\frac{12}{12}$ 1753, samlet auktionssum 32 rdl. 1 mk. 2 sk.; der kom overhovedet ingen rede penge ind.

Aukt. af $\frac{29}{12}$ 1759, samlet auktionssum 17 rdl. 1 mk. 2 sk.; heller ikke her kom der rede penge ind.

Aukt. af $\frac{31}{1}$ 1760, samlet auktionssum 57 rdl. 4 mk. 3 sk.; der kom 1 rdl. 2 mk. 9 sk. ind i rede penge — Skifteprotokol fra Rodstenseje. Landsark. Viborg.

Hele dette forhold maatte naturligvis skade byernes »bondehandel« overordentligt, cfr. Alb. Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid. Acta Jutlandica. IV. p. 25.

²¹⁾ cfr. f. ex. skifte af $\frac{13}{4}$ 1734 efter Rasmus Pedersen og Hustru Kirsten Rasmusdatter, Soelbjerg. Nogle af arvingerne hævdede, at andre af dem havde stukket 100 rdl. til side. Dette førte til skænderi og dette igen til en større undersøgelse fra herremandens side. Der blev forøvrigt intet fundet. — Skifteprot. fra Rodstenseje. Landsark. Viborg.

Det næste spørgsmaal bliver nu: giver skiftets vurderingssummer et korrekt udtryk for de værdier, der fandtes i boet?

At der har været utilfredshed med herremandens udførelse af skifteforvalterhvervet, fremgaar af flere udtalelser:

Bang siger: »Proprietæren som Skifteforvalter tilkiender sig selv sin egen Fordring og det endog forlods. — Upartiskhed kan og maae man ikke vente af en Mand, som er Part i den Sag, han skal bedømme, og det er Proprietæren i Skiftebehandlinger efter sin Bonde«²²⁾. Og i *Martsfeldts* efterladte papirer siges der: »Angaaende Forholdet med Skifter hos en Bonde, da er det og heel uordentlige; thi endskiønt Loven og de i dette Fald udgangne kongelige Forordninger fastsætte, hvad der skal høre til en Bondegaards Besætning, bliver dette dog hos de fleste ikke iagttaget. Der toges heller ikke et lovligt Fæld, det er af rette Lovskikkede og Fremmede, men skeer ved Forvalteren og Synsmænd, der er Undergivne, som sætter saadan Fæld, at Fæe og Indboe gaar bort med, saa at Arvingerne faar lidet eller intet, ihvorvel Bonden kort før hans Død har selv taget mod et øde Sted«²³⁾.

Der rejses saaledes anklage mod herremanden dels for at sequestrere for store beløb til boets »brøstfæld og besætning«, dels for i det hele at tildømme sig større værdier, end han havde krav paa; hvordan han gjorde det, viser de tilfælde, hvor der foruden skiftets vurdering af effekterne ogsaa er indført de summer, disse gav ved en efterfølgende auktion. Det ses, at der meget ofte er blevet vurderet for lavt ved skifteforretningen. Vurderingsmænd var ganske vist »to uvildige bønder« fra samme eller en nærliggende landsby, men — som *Martsfeldt* meget rigtigt har set — de var herremandens undergivne, og til stede var en tredie person, hvis standpunkt absolut ikke kunde være upartisk — ridefogden.

Et af de steder, hvor der er blevet vurderet særlig lavt, er godset Selsø. Vi anfører samtlige tilfælde fra tidsrummet 1720—70, hvor vurderingssummen kan sammenlignes med en auktionssum:

²²⁾ Bang: Afhandling om Bondestanden i Danmark. 1786. p. 60.

²³⁾ Statistisk, juridisk og litterarisk Bibliothek. 4. bd. 1795. p. 17 f.

Fra 1724:	vurderingssum:	9. 5. 8;	auktionssum:	13. 2. 4.
» 1740	»	18. 4. 11.	»	21. 1. 2.
» 1740	»	21. 3. 14.	»	30. 1. 15.
» 1741	»	12. 2. 7.	»	17. 0. 0.
» 1751	»	854. 3. 11.	»	1266. 1. 6.
» 1752	»	57. 3. 14.	»	67. 0. 0.
» 1756	»	14. 2. 12.	»	19. 0. 6.
» 1758	»	5. 0. 0.	»	6. 0. 0.
» 1758	»	6. 2. 7.	»	14. 2. 2.
» 1758	»	9. 2. 6.	»	12. 2. 7.
» 1760	»	50. 4. 9.	»	52. 3. 12.
» 1761	»	18. 0. 5.	»	30. 5. 6.
» 1761	»	15. 0. 10.	»	32. 5. 8.
» 1761	»	8. 2. 10.	»	13. 1. 1.
» 1763	»	7. 1. 14.	»	15. 0. 7.
» 1763	»	176. 4. 7.	»	411. 5. 9.
» 1764	»	36. 5. 4.	»	42. 5. 12.
» 1764	»	15. 4. 1.	»	22. 4. 10.
» 1767	»	24. 1. 15.	»	48. 0. 5.
» 1768	»	32. 3. 7.	»	59. 2. 2.
» 1769	»	60. 0. 1.	»	111. 1. 3.

En lignende — omend knap saa grel — forskel paa de to summer træffes paa Rodstenseje. Et par tilfældig valgte eksempler:

$\frac{14}{8}$ 1725:	vurderingssum:	120. 1. 0;	auktionssum:	159. 5. 10.
$\frac{12}{9}$ 1728	»	42. 0. 7.	»	56. 2. 12.
$\frac{8}{4}$ 1744	»	22. 3. 14.	»	34. 5. 3.
$\frac{13}{11}$ 1759	»	5. 5. 4.	»	17. 2. 2.
$\frac{9}{2}$ 1762	»	24. 2. 10.	»	38. 1. 7.

Men at man paa dette punkt — som iøvrigt i det hele taget m. h. t. problemerne indenfor nærværende omraade — skal være varsom med at generalisere, viser følgende 4 auktioner fra Engestofte paa Lolland, de eneste paa dette gods fra tidsrummet 1720—70:

Fra 1731:	vurderingssum:	12. 2. 14;	auktionssum:	12. 1. 4.
» 1731	»	26. 5. 4.	»	33. 4. 10.
» 1749	»	14. 5. 14.	»	16. 1. 6.
» 1749	»	42. 4. 6.	»	40. 0. 10. ²⁴⁾

²⁴⁾ cfr. skifteprotokollerne fra de nævnte godser.

Paa to specielle omraader er vi i stand til at følge, hvorledes der atter og atter vurderes for lavt, nemlig ved vurdering af heste og forefundet korn. For hestenes vedkommende kan det gøres ved at sammenligne de summer, forefundne heste vurderedes til, med de summer, de heste vurderedes til, som krævedes til gaardens »besætning«. De første ansattes til priser mellem 2 og 8 rdl.; de sidste sattes til 8—10 rdl.²⁵⁾. Med andre ord: den hest, der af herremanden krævedes til boets »besætning«, skulde være af en bedre kvalitet end den almindelige bondehest. — Hvis man sammenligner de takster, forefundet korn sættes til, med kapiteltaksterne, finder man, at dette korn er sat betydeligt lavere end den officielle notering²⁶⁾.

Nu var en for lav vurdering af aktiverne ikke udelukkende til fordel for *herremanden*. Den kom ogsaa den arving til gode, der overtog fæstet. Han blev fri for at faa boets rekvisitter splittet ved arvedeling, hvis aktivsummen blev holdt under passivsummen. Hans og herremandens interesser faldt her sammen, hvad der kom ham til gode.

Det, der interesserer mest i nærværende forbindelse, er imidlertid, at disse forskelligartede vurderinger gør en sammenligning af tal fra forskellige godser noget usikker; dette svækker skifternes kildeværdi en del.

Hvortil kan man da bruge skifternes tal, naar de to hovedbegrænsninger tages i tilbørlig betragtning — den ret ringe chance for, at der er stukket en mindre sum penge til side, og den betydeligt større for, at der er vurderet for lavt?

²⁵⁾ Et typisk eksempel: Skifte af $29/11$ .32, Hvilsted, Rodstenseje Skifteprotokol. Der forefandtes 1 hest til 7 rdl., 1 til 5 rdl., 1 til 2 rdl. og 2 à 4 rdl. Der krævedes 4 heste à 10 rdl.

²⁶⁾ Et typisk eksempel: Skifte af $27/11$ 1720, Fillerup, Rodstenseje.

$1\frac{1}{2}$	td. rug à 1 rdl.	64 sk.;	kapiteltakst 1 rdl.	72 sk.
2	» byg à 1 »		»	1 » 32 »
8	» havre à 48 sk.		»	72 »

Dette korn har vel næppe været aftærsket, alligevel synes fradraget for tærskning lovlige stort. Bonden har ved denne vurdering faaet sin ejendom forringet med 2 rdl. 76 sk. (÷ tærskelønnen).

Den sikreste brug af dem maa være til belysning af tilstanden og udviklingen paa de enkelte godser og — hvis der findes fæste-protokoller til støtte — indenfor den enkelte landsby og paa den enkelte gaard.

Et par eksempler paa, hvad der kan konstateres:

Følgende typiske udvikling kan f. ex. spores paa Roskilde domkirkes gods ved hjælp af skifteprotokollen (der kun er bevaret for tidsrummet 1734—54).

Der var i femaaret	1736—40	15 solvente og	20 insolvente boer
» »	1741—45	18 » »	29 » »
» »	1746—50	18 » »	33 » »
» »	1751—54	1 » »	27 » »

Disse tal kan vi komme nærmere ind paa livet af ved at undersøge nogle enkelte gaarde under nævnte gods.

I. i Næsby, hartkorn 4. 4. 1. 2.

skifte af	$\frac{1}{7}$.	40,	aktiver	105. 3. 2,	passiver	110. 3. 4
» »	$\frac{3}{6}$.	46,	»	97. 3. 0,	»	129. 3. 12
» »	$\frac{30}{5}$.	54,	»	97. 1. 0,	»	126. 0. 15

II. i Næsby, hartkorn 3. 1. 1. 1.

skifte af	$\frac{8}{4}$.	39,	aktiver	129. 1. 12,	passiver	131. 5. 10
» »	$\frac{9}{9}$.	46,	»	94. 3. 12,	»	126. 4. 12

III. i Næsby, hartkorn 1. 7. 3. 2.

skifte af	$\frac{28}{3}$.	49,	aktiver	267. 0. 6,	passiver	236. 4. 8
» »	$\frac{30}{5}$.	54,	»	286. 5. 12,	»	300. 4. 3

IV. i Bybjerg, hartkorn 6. 2. 2. 0.

skifte af	$\frac{15}{8}$.	36,	aktiver	158. 0. 14,	passiver	158. 2. 0
» »	$\frac{5}{4}$.	46,	»	135. 2. 6,	»	164. 5. 3

V. i Bybjerg, hartkorn 9. 1. 1. 2.

skifte af	$\frac{4}{6}$.	37,	aktiver	295. 5. 2,	passiver	214. 3. 2
» »	$\frac{11}{9}$.	51,	»	229. 2. 10,	»	244. 1. 6

Selv om disse tilfælde er for faa til, at man kan slutte noget generelt, saa skulde de kunne vise den principielle fremgangsmaade. Arvedelinger vil — paa grund af de insolvente boers overvægt — kun sjældent gribe forstyrrende ind og da kun i ringe grad, fordi overskuddet ikke er ret stort. Den paa gaarden

beroende aktivmasse paavirkes saaledes hovedsagelig kun af svingninger i bondens økonomi. Forfølgelse af indskrumpling eller udvidelse af denne aktivmasse — som ovenfor — vil give et indblik i godsets økonomi, et indblik, der naturligvis vil blive bedre jo flere gaarde, der kan drages ind i undersøgelsen.

Ved de ovenfor anførte eksempler skulde være skitseret en af de metoder, der maa anses for at give den frugtbareste anvendelse af skifternes talmateriale. Der maa antages at være adskiligt flere; her er blot ikke stedet til at gennemgaa alle. Formaalet har kun været at vise materialets anvendelighed.

Ikke alene bøndernes formuesforhold udtrykt i tal skulde skifterne kunne vise, men ogsaa f. ex. en ting som foldudbyttet (se ovenfor), specifikation af bondens afgifter o. lign. Endvidere maa det anses for at være en nødvendighed, at det museumsmateriale, der foreligger til belysning af bøndernes levevis, kun benyttes under hensyntagen til de oplysninger, der kan hentes ud af skifterne, om genstandene, der findes i boer med forskellig velstand.

Det maa imidlertid formodes, at spørgsmaalene om skifternes anvendelse vil klare sig i hvert enkelt tilfælde. Problemet, til hvis løsning der her skulde være givet et bidrag, er, i hvilken udstrækning man tør benytte dem.